

HET VLAARDINGSE KLOOSTERLEVEN IN DE MIDDELEEUEWEN

Jeroen P. ter Brugge

Inleiding

Toen in 1985 bekend werd dat aan de zuidzijde van de Waalstraat een pand gesloopt zou worden, was dit voor de archeologische werkgroep 'Helinium' reden een oudheidkundig bodemonderzoek in te stellen op genoemde locatie (Waalstraat 53). Uit een toen recente publicatie van de hand van L.A. Buijnsters (1) was bekend dat aan de Waal tot in de zestiende eeuw een klooster had gestaan. De opgraving aan de Waalstraat vormde een voortzetting van de eerste voorzichtige stappen naar de reconstructie van de middeleeuwse nederzittingsontwikkeling van Vlaardingen. Een initiatief overigens dat enkele jaren na het graven van een bouwput voor de uitbreiding van het stadhuis ont-plooid werd, waarbij op jammerlijke wijze een belangrijk deel van de kloosterkerk met bijbehorend kerkhof vernietigd werd, zonder dat archeologisch onderzoek had plaatsgevonden.

Een middeleeuws archeologisch onderzoek leent zich bij uitstek voor een vergelijking met historische bronnen. Er van overtuigd zijnde dat beide disciplines nauw verwant zijn, werd, parallel aan het archeologisch onderzoek, een historisch onderzoek opgezet. Naast bestudering van de gepubliceerde gegevens werd er naar gestreefd eveneens archiefonderzoek in het project te betrekken. Juist dit laatste resulteerde in een van de eerder verschenen publicaties afwijkende reconstructie.(2)

In dit artikel zal worden getracht aan te geven, welke rol het klooster aan de Waal binnen de Vlaardingse nederzittingsontwikkeling speelde, hoe het binnen een samenleving functioneerde door de tijd heen en hoe de opgegraven archeologische resten geïnterpreteerd dienen te worden.

1 De ontstaansgeschiedenis

1.1 Middeleeuws Vlaardingen

Wandelend door het centrum van Vlaardingen zal men niet direct vermoeden dat deze stad tot een van de belangrijkste middeleeuwse nederzettingen in West-Nederland behoorde. Stagnatie van de groei in de late middeleeuwen, een beperkte economische basis, de stadsbrand van 1574 en een weinig historisch-bewuste omgang met de stad in de laatste honderd jaar zijn hier debet aan.

De bronnen die ons ter beschikking staan beperken zich dan ook tot de schriftelijke meldingen en, zeker niet in de laatste plaats, tot de archeologische gegevens, die de gaten die de historische bronnen laten vallen vaak opvullen. Andere disciplines die bij het onderzoek naar middeleeuwse samenlevingen toepassing vinden zijn de geologie (voor de reconstructie van het toenmalig landschap), aangevuld met gegevens uit de paleobotanie (de studie naar oude vegetatievormen), de historische geografie (de bestudering van de wijze waarop de middeleeuwse mens het natuurlijk landschap inrichtte) en de toponomie (de wetenschap die zich bezighoudt met de verklaring en datering van namen van nederzettingen, percelen, waterlopen etc.).

Binnen het project 'middeleeuws Vlaardingen' heeft de archeologische werkgroep 'Helinium' zich de taak gesteld de middeleeuwse nederzittingsontwikkeling van Vlaardingen te beschrijven en te verklaren.

Reeds in de 8e eeuw bevond er zich op de plaats waar de Grote Kerk staat een nederzetting, bekend onder de naam Vlaardingen. Op de hoog opgeslibde oevers van de getijdekreek 'De Vlaarding', die hier in de Maas uitmondde, hadden zich mensen gevestigd. De locatie moet zorgvuldig zijn uitgekozen: een relatief hoge plaats die toegang bood tot het economisch interessante, nog in staat van 'wildernis' verkerende achterland en gelegen was aan de belangrijke verkeersweg die de Maas in de middeleeuwen was. De ligging aan de Maasmonding maakte dit vroeg-middeleeuwse Vlaardingen tot voorpost van de handel tussen de kern van het Merovingische en Karolingische Rijk en Engeland, Ierland en de Scandinavische wereld. De bij deze handelsnederzetting behorende kerk, één van de eerste in het graafschap Holland, werd in 726/727 aan

Willibrords abdij te Echternach (in het huidige Luxemburg) geschonken.

In de 11e of 12e eeuw werden in verband met overstromingen verhogingen, terpjes, aangelegd, die bescherming tegen het water moesten bieden. Aldus ontstond door 'aaneensmelting' en uitbreiding van deze huisterpjes de nu nog duidelijk herkenbare kerkheuvel.

Naast het religieuze/commerciële Vlaardingen groeide de omliggende regio uit tot een agrarisch centrum. De Hollandse graven, als eigenaar van de zogenaamde 'wildernis', stichtten op de zogenaamde 'Hogewerf', bij het Liesveldviaduct, een ontginningskern, de Hof (curtis). Vanuit dit omgrachte terrein werd het achterliggende landschap, waarschijnlijk een uitgestrekt broekbos, via van de Hof afhankelijke boerderijen (mansi) ontgonnen. Het zelfstandige middeleeuwse ambacht Vlaardingerwoud, maar ook de Broekpolder en Zouteveen herinneren in naam aan de oorspronkelijke landschappelijke gesteldheid.

Ter bescherming tegen genoemde overstromingen werden dijken aangelegd die, als relatief hoge plaatsen, tevens geschikt waren voor bewoning. De uit historische bronnen bekende overstromingen uit de 12e eeuw hebben de meeste ontginningen verloren doen gaan.

In de 13e eeuw, toen de ontginningen voltooid waren, trad een versnippering van het grafelijk bezit op. De afhankelijke boerderijen werden in leen uitgegeven en ook de ambachtshoofdelijkheid werd in handen van derden gesteld. Hiermee trad een formele scheiding op tussen de handelsnederzetting Vlaardingen - waarvan de kerk met bijbehorende goederen in 1156 door de Echternachse abdij aan de Hollandse graven in eigendom werd gegeven - en het agrarische Vlaardinger Ambacht, dat in diverse eenheden uiteenviel. De heren Van der Wateringhe ontvingen de heerlijkheid Vlaardinger Ambacht in erfleen en de nederzetting rond de kerk kreeg in 1273 een reeks 'stadsrechten'. De stadsgrens eindigde tot in 1407 bij de Blokmakersplaats, de kerkheuvel en een deel van de huidige Hoogstraat omvattend. In dit jaar werd de stadsgrens op last van de Hollandse graaf Willem VI in noordelijke richting verlegd tot even voorbij de plaats waar de korenmolen stond (en nu nog staat). Consequentie hiervan was dat een belangrijk deel van de dorpskern van Vlaardinger Ambacht, bekend als 'voorstad' aan de Kortedijk en

Emaus, binnen de stadsgrenzen van Vlaardingen kwam te liggen. De dijkbebauwing van het stuk dijk tussen de Blokmakersplaats en de Kortedijk werd eerst in de 16e en 17e eeuw voltooid.

In de late middeleeuwen, vanaf de 15e eeuw, vond de stad aan de westzijde van de bebouwde kom de mogelijkheid om het aantal huizen te vergroten. In deze periode ontstond bebouwing aan de Waal (noordzijde = Koningsveld) en Achterweg (= Kuiperstraat), Fransenstraat en Paterstraat. Het was ook aan de Waal dat het hier behandelde klooster was gelegen.(3)

1.2 Religieus leven

De Vlaardingse kerk is één van de vroegst vermelde in het graafschap Holland. Reeds in 726/727 moet de kerk bestaan hebben, in welk jaar de door een zekere Heribald, een geestelijke, aan Willibrord gewijde kerk aan de abdij van Echternach werd geschonken. Naast de kerk en daarmee de inkomsten van deze, behoorden ook enige bijgaande, waarschijnlijk onroerende goederen tot het bezit, zoals gorzen waar schapen geweid werden. Over de omvang van dit onroerend goed is weinig bekend. Het mag niet verwonderlijk heten dat de Vlaardingse kerk met bijbehorende handelsnederzetting een grote aantrekkingskracht had op de graven van Holland. In een acte van 1063 (28 december) lezen we dat Dirk III, welbekend van 'de slag bij Vlaardingen' in 1018, en zijn zonen Dirk IV en Floris I de Vlaardingse bezittingen geheel hadden geïsurpeerd (in bezit genomen, gestolen). Op genoemde datum bevestigt de bisschop van Utrecht, in wiens diocesis Vlaardingen lag, de kerk en de bijbehorende kappen te Harga en Schie, voor de helft in het bezit van de abdij van Echternach. Volgens een synodaal besluit waren meerdere kerken in Holland in handen gekomen van de bisschop van Utrecht, waaronder de Vlaardingse kerk. In hoeverre ofwel de Utrechtse bisschop ofwel de abdij van Echternach vrij over de Vlaardingse kerk kon beschikken blijft onduidelijk. De overgeleverde schriftelijke aanspraken vanuit Echternach op de Hollandse kerken (onder andere uit 1147) duiden op een voor deze abdij onbevredigende situatie. In 1156 tenslotte kwam het tot een officiële ruil tussen de abt van Echternach en graaf Dirk VI van Holland. De Hollandse kerken kwamen definitief in handen van de graaf, die daarvoor 120 gemet

land op Schouwen aan Echternach in ruil gaf. De Hollandse graven brachten de Vlaardingse kerk, geheel of gedeeltelijk, onder het beheer van het klooster in Egmond. Een midden 12e-eeuwse opsomming van afhankelijke huislieden van de abdij Egmond, behorende bij de Vlaardingse kerkegoederen, wijst nog op de oude betrekkingen met Echternach. Vermeld wordt de jaarlijkse afdracht van een rente op het feest van Sint-Willibrord.

In 1967 en 1968 werd onder leiding van de voormalige Rotterdamse stadsarcheoloog C. Hoek een opgraving in de Grote Kerk uitgevoerd. Hier werd het restant van een mogelijk in het midden van de 12e eeuw gebouwde tufstenen kerk aangetroffen, die opvalt door de voor die tijd grote afmetingen.

Tegelijk met de handelsnederzetting verloor ook de kerk haar centrale functie. In de omliggende steden en dorpen werden kerken en/of kapellen gesticht. De inkomsten van de Vlaardingse kerk namen evenredig af. In later eeuwen werd de kerk in fasen herbouwd en aangevuld. In de 15e eeuw vond de kerk, een zogenaamde kruiskerk zoals te zien op de kaart van Van Deventer (+1560), haar voltooiing. In 1574 brandde de kerk grotendeels af om als hallenkerk herbouwd te worden.

Over het functioneren van de Vlaardingse kerk in de middeleeuwen zijn we slecht geïnformeerd. Van enkele pastoors en kapellen in de kerk kennen we de

Jacob van Deventer (ca. 1560), detail met Waal, kloosterkerk en andere gebouwen van het kloostercomplex

naam. Over de religieuze beleving is helaas weinig in de bronnen overgeleverd. In de late middeleeuwen krijgt Vlaardingse een tweede kerk binnen zijn stadsgrenzen. Aan de Waal treffen we dan een kloosterkerk aan die op de oudst bekende afbeelding van Vlaardingse (ca. 1540) is weergegeven.(4)

1.3 Stichting en naam

Van het Vlaardingse klooster zijn in vergelijking met andere Hollandse kloosters weinig archiefstukken bewaard gebleven. Dit kan verklaard worden uit het feit dat het klooster in 1557 werd opgeheven en de overgebleven kloosterlingen in het klooster Nazareth te Leiden intraden. Bij de verhuizing zullen alleen de meest essentiële officiële acten meegenomen zijn. Bovendien wekt het Vlaardingse klooster niet de indruk één der meest welgestelde te zijn geweest, zodat aan archiefvorming weinig stukken ten grondslag lagen.

De oudst bekende oorkonde betreffende een Vlaardingse klooster dateert van 12 januari 1465 (1466) (5). Dat het hier echter om het hier te behandelen klooster gaat, is twijfelachtig. In deze acte verleent de Utrechtse bisschop David van Bourgondië aan de zusters van de derde orde van Sint-Franciscus te Vlaardingse (zogenaamde 'tertiarissen') toestemming over te gaan tot de orde van Sint-Augustinus. Zij kwamen hiermee onder het toezicht van het kapittel van Sion te Delft, dat op het hoogtepunt meer dan 25 aangesloten kloosters kende. In de bronnen komen de augustijnessen meestal voor als 'regularessen', in tegenstelling tot de franciscanessen, die veelal als '(grauwe) zusters' te boek staan. De overgang van de franciscaner orde naar de orde van Sint-Augustinus was een in de tweede helft van de 15e eeuw veel voorkomend fenomeen. Onder invloed van het religieus reveil van de 'Moderne Devotie' vond een herleving van vroomheid plaats, die zich uitte in een strengere godsdienstbeleving. In het kader van deze 'geestelijke promotie' verzochten en verkregen de priorin en het convent van de regularessen te Vlaardingse toestemming van de landsheer, Philips van Bourgondië, (5 februari 1466) en van bisschop van Utrecht, David van Bourgondië (3 april 1466), in wiens bisdom Vlaardingse lag, om te verhuizen naar een gezondere omgeving (6). In het consent van Philips van Bourgondië, evenals de andere goedkeurings-

acte tot op heden onbekend gebleven, worden de redenen van het vertrek met name genoemd. Hier staat:

"...die plaetse dair zij nu ter tijdt inwonende sijnde zeer vuchtich (vochtig) ende romatyeck (reumatiek verwekkend) is ende dat sij mitsdien seij oick die penitencie (boetedoening) ende t geestelyck leven die zij na hoir orde houden moeten dickwil (dikwijls) zeer trach ande cranck worden..."

De regularessen vestigden zich, blijkens de bisschoppelijke goedkeuring, in Rijswijk, in de woning van Harper Uten Broek, op de plaats waar later de buitenplaats Leeuwendaal gebouwd werd. De bisschop stelde wel de voorwaarde dat het klooster Nazareth genoemd zou worden.(7) De oude naam van het Vlaardingse klooster leidt tot enige verwarring. In de landsheerlijke acte wordt gesproken van het "...convent van der regularessen van het Sinte Margrieten cloester...binnen...Vlaerdyngen...", terwijl de bisschop aan hetzelfde klooster de naam Sinte-Caecilia verbindt. Het moge duidelijk zijn dat er een fout is gemaakt door één van beide kanselarijen, waar de acten werden opgesteld. Welke van beide patroonheiligen naamgever van het Vlaardingse klooster was, blijft onduidelijk. Opvallend is evenwel dat het klooster, dat in Vlaarding en aan de Waal stond, de naam Sinte-Caecilia droeg. Mogelijk heeft de kanselarij van de landheer zich vergist en de namen van de beide Vlaardingse kloosters verwisseld. Niet ondenkbaar is het ook dat direct na het vertrek van de regularessen naar Rijswijk nieuwe zusters, van de derde orde van Sint-Franciscus in de oude kloostergebouwen getrokken zijn en tegelijk de naam van de oude patroonheilige hebben aangenomen. Het wordt uit de stukken niet duidelijk waar in Vlaarding en zich het oude, naar Rijswijk uitgeweken, klooster bevond. Veel tertiariiskloosters vonden hun oorsprong in een particuliere religieuze samenlevingsvorm. In de geest van de Moderne Devotie en van de hieruit spruitende striktere naleving van het Woord Gods besloten leken hun leven aan de godsdienst te wijden. Particulieren stelden hier hun woning voor ter beschikking. In later tijd kon een dergelijke stichting, zeker na toetreding tot een officiële orde, uitgroeien, waarmee het bijbehorende kloostercomplex in omvang toenam. Met toestemming van de wereldlijke en geestelijke overheden kon bijvoorbeeld een kloosterkerk worden gebouwd.

Voor een dergelijk kloostercomplex, mogelijk dus de woning van een particulier, zijn in Vlaarding en geen

aanwijzingen gevonden, hetgeen echter niet het tegendeel van de aanwezigheid hoeft te betekenen. De mogelijkheid dat de regularessen aan de Waal woonden, kon vooralsnog niet archeologisch worden aangetoond. De idee dat een deel van de zusters, na de toetreding van de anderen tot de orde van Sint-Augustinus, trouw bleef aan de orde van Sint-Franciscus lijkt niet op te gaan. Het klooster was van orde veranderd en daarmee waren alle bezittingen, waaronder het kloostercomplex zelf, onder augustijner toezicht komen te vallen. De enige mogelijkheid zou dan zijn dat het complex na vertrek naar Rijswijk aan een andere groep religieuzen (tertiarissen) werd verkocht.

Over de stichting van de beide kloosters is niets bekend. Waarschijnlijk moet hun beider oorsprong gezocht worden in genoemde particuliere religieuze samenlevingsvormen, waarbij gelovigen als seculieren en later als regulieren de derde orde van Sint-Franciscus aanhingen.

Het bij het archeologisch onderzoek aan de Waalstraat aangetroffen muurwerk en dateerbaar aardewerk wijzen op een ouderdom van de eerste vestiging van bewoning rond het midden van de vijftiende eeuw. Vergelijking met andere kloosters van dezelfde orde in andere steden laat stichtingen vanaf de late 14e eeuw tot ver in de 15e eeuw zien.(8)

2 De Orde

2.1 Ontstaan van de orde

Zowel het klooster aan de Waal als het naar Rijswijk vertrokken convent behoorde van oorsprong tot de derde orde van Sint-Franciscus.

Naamgever van de franciscaner orden was Franciscus van Assisi (1181/2-1226). Na een periode van jeugdige losbandigheid kwam hij door toedoen van ziekte en teleurstelling tot inkeer en wijdde zijn leven door middel van boetedoening (penitentie) aan Christus. Hij verzamelde een grote groep mensen om zich heen die, net als hijzelf, strikte armoede onderhielden.

Al bedelend trokken zij door het land, waar zij het Woord Gods verkondigden en tot penitentie opriepen. Zijn evangeliserende werkzaamheden werden aanvankelijk door de gevestigde clerus met argusogen bekeken. In feite kunnen Franciscus' activiteiten gezien worden als een reactie op de steeds meer in luxe en

weelde levende geestelijke overheid. Toch kreeg tenslotte Franciscus van de paus toestemming een regel aan te nemen, waarmee de franciscaner orde was ontstaan. Zijn volgelingen, 'minores' of minderbroeders, stichtten nu door heel Italië kloosters en later in de rest van West-Europa. Naast deze eerste orde van minderbroeders kwamen in respectievelijk 1221 en 1223 de tweede en derde orde van Sint-Franciscus met eigen regels tot stand. De tweede orde was bestemd voor vrouwen. Zij werden clarissen genoemd naar één van de eerste vrouwelijke volgelingen van Franciscus, de heilig verklaarde Clara. De derde-ordelingen, in het Latijn 'tertiaries', waren van oorsprong leken zonder specifieke regel. In 1289 werd de toen reeds bestaande orde door Paus Nicolaas IV in zijn bul 'Supra Montem' goedgekeurd. Naast de lekevolgelingen van de derde orde bestonden er nu ook regulieren die de drie kloostergeloften (kuisheid, armoede en gehoorzaamheid) aflegden. De derde orde kende zowel mannelijke (tertianten) als vrouwelijke (tertiarissen) volgelingen. Als oorspronkelijke lekenorganisatie was de derde orde vrij populair. In het graafschap Holland waren het de vrouwen die zich in deze orde verenigden.(9)

De augustijner orde, waartoe de naar Rijswijk vertrokken Vlaardingse kloostergemeenschap in 1465 overging, is vernoemd naar Sint-Augustinus (354-430). Deze voormalige 'rhetor', een persoon begaafd in de welsprekendheid, werd in 396 bisschop van de vroeg-christelijke gemeenschap van Hippo Regius (Noord-Afrika). Hij stelde een leefregel op voor gemeenschappen die reeds een kloostergelijk leven leidden. De augustijner orden staan als strenger dan de franciscaner te boek. Niet alleen legden de augustijner kloosterlingen de kloostergeloften af, ook betrachtten zij een contemplatief leven, de clausuur eerbiedigend (de beslotenheid binnen de kloostermuren).(10)

2.2 De Nederlandse tertiarissen

De binnen het bisdom Utrecht gelegen tertiarissen-kloosters waren voor een groot deel aangesloten bij het zogenaamde 'Utrechtse Kapittel' van de derde orde van Sint-Franciscus. Dit kapittel stond onder leiding van een algemeen overste, die voor vier jaar door de algemene vergadering, waarin de oversten van alle aangesloten kloosters vertegenwoordigd waren, werd aangesteld. Het kapittel zag toe op de ontwikkelingen die

zich op religieus gebied voordeden en formuleerde kapittelbesluiten aangaande de leefregels, vergelijkbaar met een huishoudelijk reglement. Naast deze besluiten dienden de kapittelstatuten als een geheel van algemene regels. Jaarlijks kwamen de afgevaardigden van de aangesloten kloosters bijeen voor de genoemde vergadering in een van tevoren vastgesteld klooster. Uit de bewaarde kapittelverslagen is niet gebleken dat één van de beide Vlaardingse kloosters bij het kapittel was aangesloten. Hoewel men in Vlaardingen dus niet onder de autoriteit van het kapittel viel, zullen de hier opgestelde regels over het algemeen wel nageleefd zijn. De zogenaamde 'visitor', die jaarlijks het reilen en zeilen van een klooster moest inspecteren en ontoelaatbare toestanden onder de aandacht van de bisschop moest brengen, zal er op hebben toegezien dat de praktijk weinig afweek van de regels die het kapittel vaststelde.(11)

De toetreding tot het klooster werd voorafgegaan door een onderzoek naar de zuiverheid van het geloof. Als de kandidaat-zuster goed beoordeeld werd volgde de 'inkleding'. De aspirant werd op plechtige wijze het gewaad van de orde, een grijze mantel, waaronder een wit of zwart wambuis of witte kiel, omgehangen ('grauwe zusters'). Een proefjaar volgde. Als dit jaar naar behoren werd volbracht, dan kon de aspirant volgens de officieel geldende kloosterregel geprotest worden. Na toetreding tot de kloostergemeenschap was de weg terug naar het wereldlijke leven niet meer toegestaan. Een groot deel van de dag bestond uit het uitspreken of zingen van gebeden. Deze gebeden, de zogenaamde 'getijden', werden zeven maal per dag ten gehore gebracht. Naar het tijdstip waarop gebeden werd, heetten de getijden; de metten (bij het eerste ochtenduur), de prime (rond 6 uur 's ochtends), de terts (9 uur 's ochtends), de sext (12 uur in de middag), de none (3 uur 's middags), de vespers ('s avonds) en de complete (einde van de dag). Het Vlaardingse klooster aan de Waal ontving volgens acte d.d. 20 juli 1497 jaarlijks 8 pond Hollands voor het zingen van getijden ter nagedachtenis aan de Heer van Vlaardinger Ambacht, Hendrik IV van Naaldwijk, zijn vrouw Machteld van Raaphorst, hun beider voorouders en voor hun nakomelingen.(12)

Voor een jaarlijkse memoriedienst ter nagedachtenis van de vrouw van Kerstant Dammeszn ontving het klooster volgens een acte van 25 oktober 1518 1 pond per jaar (13). Twaalf Karolus gulden ontving het kloos-

ter jaarlijks volgens testament d.d. 24 december 1539 voor het zingen van getijden voor opsteller Willem Goudt, Raad en Ontvanger-Generaal van de bede van de keizer in Holland, en zijn vrouw jonkvrouw Marie Gerritsdochter. (14) Het testament bevat de voorwaarde dat, als de getijden om welke reden dan ook niet gezongen werden, de twaalf gulden gelijkelijk verdeeld zou worden tussen de Heilige Geest (geestelijke instelling) te Vlaardingen en het bedoelde klooster.

2.3 Visitatie

Volgens de al eerder genoemde oorkonde van 1465 stond het Vlaardingse augustijnessenklooster onder toezicht van het 'Kapittel van Sion' te Delft.

Vanuit dit kapittel werd een visitator naar het Vlaardingse, al spoedig Rijswijkse, klooster gezonden om het algehele functioneren, met name op religieus gebied, te beoordelen. Bij wantoestanden konden van hogerhand door het kapittel of door de bisschop maatregelen genomen worden. In de regel vond eenmaal per jaar een visitatie plaats.

De oudst bekende oorkonde betreffende het klooster aan de Waal (d.d. 18 augustus 1468) doet melding van het toezicht over het klooster door de 'opservanten der minrebroederen binnen Delft'. (15) Bij het vertrek van het tweede klooster uit Vlaardingen naar Leiden (1557) was het de 'minister provinciaal van de Sint Franciscusorde der Opservanten bij den Hove van Holland', die namens de Vlaardingse kloostergemeenschap onderhandelingen voerde met de stad Vlaardingen over de in Vlaardingen gelegen kloostergoederen. (16) Hieruit mag de bemoeienis van de provinciale franciscaner beweging blijken, die waarschijnlijk het vertrek uit Vlaardingen had geëntameerd.

2.4 De Kloosterlingen

Over de verhoudingen binnen de beide Vlaardingse kloostergemeenschappen wordt uit de beschikbare bronnen weinig duidelijk. Slechts voor het klooster aan de Waal zijn enige verwijzingen aangetroffen.

De kloostergemeenschap stond onder leiding van een mater of moeder; ook werd de term priorin gehanteerd. Van één mater kennen we de naam: Fijtgen Aerntsd. In 1552 vond een inventarisatie plaats van diegenen

die hoofslagplichtig waren voor het stuk dijk dat de zogenaamde 'Put' (bij de korenmolen, de Voorstraat en het Emaus) omsloot. Het Vlaardingse klooster was eigenaar van een stuk land dat aan de dijk lag. Als bezitter van een dergelijk perceel was het klooster een bepaalde belasting ter onderhoud van waterstaatkundige werken verschuldigd. In genoemd jaar werd de 'Put' afgedamd, waarna het klooster een nieuw dijkperceel, een hoofslag, waarover belasting verschuldigd was, kreeg toegewezen. Als vertegenwoordigster van het klooster werd de naam van de mater bij deze gelegenheid vermeld. (17) Naast de mater was er ook een pater aan het klooster verbonden, die een eigen woning tot zijn beschikking had, gelegen aan de voormalige Paterstraat (die op een andere plaats lag dan de tegenwoordige). Het uitvoeren van bepaalde katholieke riten was alleen aan mannen toegestaan. Het voorlezen van de mis en het bedienen van de sacramenten behoorden tot de taak van de pater. De naam van één van de paters is tijdens een onderzoek bekend geworden: Gysbertus Nicolaaszn (1528). (18)

Het aantal kloosterlingen dat het klooster aan de Waal door de tijd heen bewoonde, blijft onduidelijk. Opsommingen van inwoners ontbreken. Vergelijking met andere kloosters laat zien dat kloosters als het Vlaardingse tussen de 10 en 40 bewoonsters telden. Van één van de zusters is de naam overgeleverd. In 1552 ontvangt het klooster een lijfrentebrief van Marritgen Adriaensdr. (19) Dezelfde Marritgen Adriaensdr komt voor in een lijst van zusters die als gevolg van de Reformatie uit het klooster Nazareth te Leiden (waarheen de Vlaardingse zusters in 1557 trokken) zijn gezet, maar nog wel alimentatie ontvangen (1581). Als enige van de in 1581 vermelde 20 zusters van Nazareth is zij aanwijsbaar uit Vlaardingen afkomstig, niet alleen door haar naam, maar vooral door het toevoegsel 'van Vlaardingen'. (20) In 1602 wordt zij, 62 jaar oud, voor het laatst betaald. In het register van 1603 en volgende ontbreekt zij, waaruit geconcludeerd kan worden, dat zij voor 1603 is overleden. (21)

De „oude” Paterstraat of Koeiesteeg richting Schoolstraat. De twee grote panden in het midden behoorden in oorsprong tot het Kloostercomplex (het zgn. Paterhuis)

3 Het domein

3.1 De gebouwen

Het kloostercomplex

Slechts van het klooster dat tot in 1557 in Vlaardingen bestaan heeft, kennen we de exacte locatie. Het kloostercomplex was gelegen aan de zuidzijde van de Waal, die in 1869 gedempt werd. Aan de oostzijde werd het complex begrensd door de (oude) Paterstraat, ook wel Koeiesteeg genaamd. Deze lag in vergelijking met de huidige Paterstraat een stuk oostelijker, ongeveer op de plaats van de huidige Bacalod-passage. Als gevolg van de nieuwbouw van het stadhuis in 1976 moest de aloude Paterstraat, in het verlengde van de Kuiperstraat, wijken. De Dijksteeg, in het verlengde van de oude Paterstraat, vormde het vervolg van de ooste-

lijke begrenzing tot aan de Maassluisdijk, die de zuidelijke grens uitmaakte. De westelijke grens bestond uit de zogenaamde Zusterkade, die ook langs de Biersloot liep. De Zusterkade vormde hier de waarschijnlijk wat hogere kant van de Poeldijksewetering, die op de hoek van de Waal met de Biersloot in contact stond met deze waterlopen, evenwel afgesloten door een schot met windas.

De beschikbare bronnen melden weinig over de precieze locatie van de diverse kloostergebouwen. Een aantal gebouwen wordt genoemd in het register van de 10e penning. Met name het register over 1561 gaat vrij uitvoerig in op de nog aanwezige opstallen. Ten tijde van dit register waren de Vlaardingse zusters reeds vier jaar uit hun vroegere woonstad vertrokken. Hun goederen, gebouwen en landerijen werden vanuit Leiden verpacht aan particulieren, aan welk feit we het

te danken hebben dat er iets over de opstallen geschreven is. Als geestelijke instelling hoefde het Vlaardingse klooster immers geen belasting te betalen, hetgeen in de registers van de 10e penning over 1553 resulteerde in een korte vermelding dat het klooster niet betaalde. Nu het beheer over en gebruik van de opstallen en landerijen niet meer in handen van de zusters was, moesten de pachters de belasting weldegelijk opbrengen. De Rotterdammer Pieter Allertszn huurde zo het 'bouhuijs' oftewel de boerderij van het klooster met "die werff...(van de)...susteren eerthijs te Vlaerdinck" voor 12 Karolus gulden per jaar. De boerderij stond aan het einde van de Schoolsteeg, aan de westzijde van de oude Paterstraat of Dijksteeg. Volgens een vermelding van 1598 was het 'bouhuijs' in dat jaar reeds afgebrand (22). Waarschijnlijk stond 'taffgebrande bouhuijs' ruim 20 jaar aan de Paterstraat zon-

der verder gebruik. In 1574 trof immers een catastrofale stadsbrand Vlaardingen, waarbij ook het 'bouhuijs' aan de vlammen ten prooi viel.

Daar vlakbij stond het huis dat de priester Jan Symonszn huurde van de zusters. Hoogstwaarschijnlijk gaat het hier om het zogenaamde Paterhuis, de woning van de pater van het klooster. Buijnsters (23) heeft het aan nemelijk gemaakt dat het paterhuis de stadsbrand heeft doorstaan en pas in de jaren '60 van deze eeuw onder de slopershamer is gevallen. Het is niet bekend of genoemde Jan Symonszn pater van het klooster was. De reden van vertrek uit Vlaardingen van de kloostergemeenschap was o.m. het gebrek aan een pater. Dat genoemde Jan Symonszn kloosterpater was, lijkt dus niet waarschijnlijk. Als priester van de Vlaardingse kerk komt hij eerder in aanmerking. Ook een andere notabel, de baljuw van Vlaardingen, woonde in een huis

Gravure ca. 1745 van de zuidzijde van de Waal. De panden rechts dateren van direct na de uitgifte van de diverse percelen door de stad rond 1590

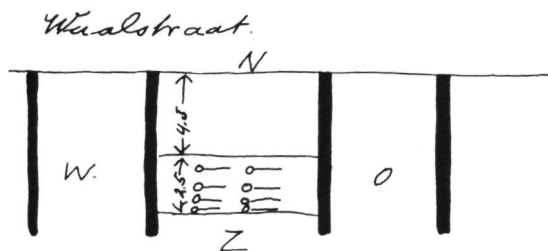
van het klooster. Dit pand was gelegen aan de zuidzijde van de Waal, als laatste op het kloosterterrein voor de wetering. Mogelijk gaat het hier om het materhuis. Het door Pieter Allertszn gehuurde weeshuis van de zusters kan mogelijk geïdentificeerd worden als het zusterhuis. (24) Na de confiscatie van de kloostergoederen ten tijde van de Reformatie werd het kloostercomplex gedurende enkele jaren door de stad Vlaardingen beheerd. Een klein gedeelte van de percelen wordt aangeduid met de term 'in het zusterhuis'. Dit verblijf van de zusters, mogelijk ook als werkruimte dienende, was kennelijk gesloopt of volledig door brand verwoest (1574). (25) Niet uit schriftelijke bron bekend maar op tweeërlei grond toch duidelijk aanwijsbaar, is de kloosterkerk.

De kerk is op de oudst bekende kaart van Vlaardingen (van ca. 1540) herkenbaar. Opvallend is de gelijkenis met bijvoorbeeld de Amsterdamse, Goudse en Delftse kloosterkerken: een eenvoudig eenschepige kerk met zadeldak, waarop zich in het midden een klein torentje bevindt. Ook Van Deventer (ca. 1560) toont een vergelijkbare kerk, gelegen aan de Waal. Andere 16e-eeuwse kaarten beelden de zuidkant niet of onduidelijk af. Een ander bewijs voor de aanwezigheid van de kerk vormen de vondsten van (menselijke) inhumaties even achter de gevellijn van de Waalstraat. Ter hoogte van de meest recente nieuwbouw van het stadhuis en onder de huidige Paterstraat zijn in 1910 en bij genoemde nieuwbouw meerdere begravenen aangetroffen. (26) Het betrof in 1910 acht 'geraamten in kisten, die lagen in richting oost-west, de hoofden naar het westen'. In 1976 zijn meerdere graven ruw verstoord zonder dat archeologisch onderzoek had plaatsgevonden. Ook

een trapeziumvormige doods-kistdeksel werd bij deze gelegenheid waargenomen (27). Deze graven hebben ongetwijfeld in of in de directe omgeving van de kloosterkerk gelegen. Bij genoemde nieuwbouw werden eveneens bakstenen muurwerken van rode steen gezien, direct onder de gevellijn van de Waalstraat. Waarschijnlijk is een groot deel van de kloosterkerkfunctie en de bijbehorende begraafplaats (gewijde grond) bij deze gelegenheid vernietigd. Een les voor de toekomst ! ?

Voorafgaand aan de nieuwbouw ter plekke van de Waalstraat 53 en 55 kon in 1984 en 1985 wel archeologisch onderzoek plaatsvinden. Hier werden twee parallelle muurwerken aangetroffen, zonder twijfel behorend tot één van de kloostergebouwen, die met meerdere versnijdingen opvallend goed waren gefundeerd. Alles wees erop dat deze fundamenteën meer hadden gedragen dan een gewoon woonhuis. Het langste fragment muurwerk (7.5 meter) bevond zich recht onder de gevellijn van de Waalstraat, in de zestiende eeuw fungerend als basis voor opgaand muurwerk van nieuwe woonhuizen. Een korter fragment (2 meter), waarschijnlijk een binnenmuur, bevond zich parallel op ca. 5,5 meter afstand van de eerste. Dit fundament eindigde, mogelijk als binnenmuur, en was hier goed afgewerkt, zodat er geen sprake kan zijn van een gedeeltelijk gesloopt fragment. Het langste muurfragment was geplaatst op een staketsel van houten paaltjes. Het is onduidelijk of deze paaltjes als fundamentelement dienden of als onderdeel van een oudere houten beschoeiing van de Waal. Een ca. 25 cm dikke baksteengruislaag onder de eerste laag stenen behoorde duidelijk tot het muurwerk. Het formaat van de stenen en de rond de muurwerken aangetroffen aardewerkscherven duiden op een datering van de bebouwing rond het midden van de 15e eeuw. Een toewijzing van het muurwerk aan een van de genoemde gebouwen is in deze fase nog niet mogelijk. Uitgebreid archeologisch onderzoek zal duidelijk moeten maken hoe de inrichting van het kloosterterrein er heeft uitgezien. Zo is bijvoorbeeld nog volstrekt onduidelijk hoe groot het gebouw is geweest waarvan de muurresten zijn aangetroffen.

Aantekeningen-schets van stadsarchivaris Sigal uit 1929 naar gegevens van J. Hoogendijk Kz over de vondst van doods-kisten en geraamtes aan de „Gedempte Waal”

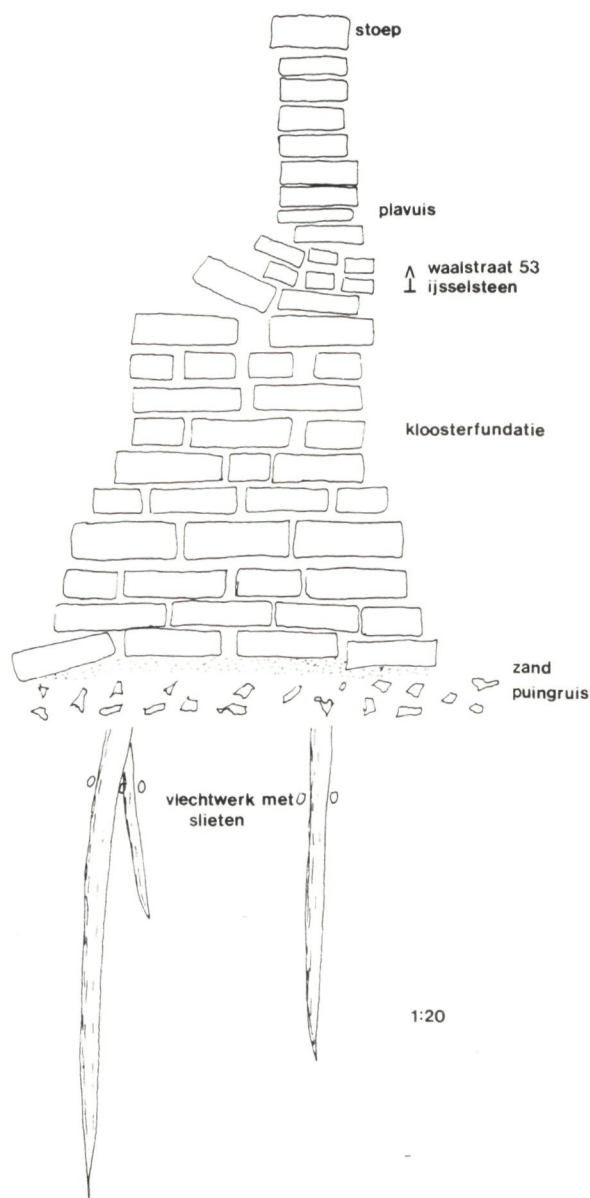

3.2 Grondbezit, erfpachten, renten en een schenking.

3.2.1. Land behorend tot het kloostercomplex

Landbezit was één van de pijlers waarop een kloostergemeenschap in economisch opzicht rustte. Dit land kon dienen voor eigen behoefte en bewerking of het kon worden verpacht tegen een pachtsom. Het land dat binnen het kloostercomplex was gelegen en waarop het 'bouhuijs' stond, zal door de zusters zelf zijn geëxploiteerd, al dan niet met hulp van derden. Bekend is ook dat op dit land, naast een 4 morgen groot weiland, twee boomgaarden waren gelegen. Bedoeld worden de kleine en de grote zusterenboomgaard, beide gelegen tussen de kloosterbebouwing aan de Waalstraat en het latere Westnieuwland. Gezien de omvang van de boomgaarden zal de verkoop van fruit een relatief belangrijke bron van inkomsten zijn geweest. Na de confiscatie van de kloostergoederen kwamen de boomgaarden onder het beheer van de stad Vlaardingen, die deze verpachtte aan particulieren. De molenaar Dirck Willemszn huurde zo van 1579 tot 1593 de grote zusterboomgaard, terwijl hij ook andere landerijen, voormalig kloosterbezit, pachtte. Na de annotatie (het in financieel beheer nemen) van de kloostergoederen door de Staten van Holland en de steden (1573) werden in 1581 ook de opbrengsten van enkele percelen bestemd voor het onderhoud van de in 1574 opgerichte Leidse universiteit. In het laatst genoemde jaar besloten de Staten, dat uit de inkomsten van de Leidse kloosters jaarlijks f 800,- ter financiële ondersteuning van de universiteit moest worden getrokken. Wel dienden de zusters en monniken die bij Leidse kloosters aangesloten waren geweest, uit dezelfde opbrengsten gealimenteerd te worden.

Het Leidse klooster Nazareth, oftewel de 'grauwe zusters', waar de Vlaardingse kloosterlingen in 1557 naar toe waren uitgeweken, bezat als rechtsoptvolger van het Vlaardingse klooster nog 2 percelen in Vlaardingen alsmede enkele percelen in de Babberspolder en Noord-Kethel. Het gaat hier voor wat de Vlaardingse goederen betreft om twee percelen die onderdeel uitmaakten van het oorspronkelijke kloosterbezit. Het grootste perceel land (4 morgen) werd gehuurd door Dammes Adriaenszn Speck en was ten zuiden van de grote zusterboomgaard gelegen, aan de andere kant van een scheidingsslootje, in het zuiden begrensd door

Doorsnede door het fundament van een van de kloostermuren (waarschijnlijk zuster- of weeshuis), waarop in de late 16e eeuw een klein woonhuis werd gebouwd (Waalstraat 53)

de Maassluisdijk, tussen de wetering en de Dijksteeg. Ook de pachtopbrengsten van een tweede perceel binnen Vlaardingen, groot 1 morgen, kwamen ten goede aan de universiteit. Het lag buitendijks, strekkende van de Maasdijk tot aan de Maas, en werd gepacht door de eerder genoemde Dirck Willemszn. Evenals bij het door Dammes Adriaenszn gepachte land werd steeds een pachtvereenkomst voor de morgen voor vijf jaar aangegaan. De beide Vlaardingse landerijen werden in 1641 door de rentmeesters van de universiteit verkocht. Vanaf 1611 huurde Jacob Adriaenszn Tempe-laer, ook wel 'Timpel' genoemd, de vier morgen, en Willem Dirckszn, waarschijnlijk de zoon van Dirck Willemszn, nam in 1616 de pacht over. In 1627 blijkt Willem Dirckszn te zijn overleden. Zijn weduwe wordt nu als pachter vermeld. (29)

Volgens de Vlaardingse verpondingsboeken (registers waarin belastingopbrengsten werden genoteerd) uit 1628 en 1632 werden de bedoelde vier morgen gebruikt als weiland. Het perceel werd als 'naest besteland' gekwalificeerd, hetgeen een hoge verpondingsaanslag betekende. (30)

De typering 'besteland' werd gegeven aan land dat de grootste opbrengst leverde. Het ging hierbij om die landerijen die in de kleizones, met name langs de Maas, waren gelegen. Het achterland, met hoofdzakelijk veen als substraat, kreeg de kwalificatie van 'quaetland', resulterend in een lage verpondingsaanslag. Uit de Vlaardingse verpondingscohierien blijkt dat de één morgen van Dirck Willemszn in de polder 'Grote Vetenoordt' was gelegen, gedeeltelijk in eigendom van de erfgenamen van 'Joffrouw Clara van Sparwoude'. Tot het perceel, volgens de Vlaardingse bronnen 1 morgen en 5 hond groot, behoorde 1 hond buitendijks, gelegen buiten de zomerkade, als grasland aan de Maas.

3.2.2. Landbezit buiten het kloostercomplex

Veel kloosterinkomsten werden verkregen uit de opbrengsten van verpachte landerijen. Van een aantal percelen van de Vlaardingse kloosters is de ligging, maar ook de eigendomsherkomst bekend.

Met de verhuizing van het Vlaardingse augustijnesenklooster naar Rijswijk, kwamen eigendom en beheer van de oorspronkelijk Vlaardingse kloostergoederen aldaar terecht. In het archief van het klooster Nazareth te Rijswijk, dat in het Algemeen Rijksarchief

te 's-Gravenhage bewaard wordt, is een aantal schenkingsoorkonden bewaard gebleven, die aan de Vlaardingse oorsprong van het klooster herinneren. Onder de landerijen bevinden zich twee percelen, één in Vlaardinger Ambacht en één in Maasland, die tot het originele bezit behoord zullen hebben. Het Vlaardingse bezit bestond uit 4,5 morgen land. Tesamen met 5,5 morgen land in het ambacht Harg (bij Kethel) was dit verkregen uit het bezit van mr. Phillip Martijnszn, doctor in de medicijnen. Of hij de schenker of de verkoper is geweest blijkt niet uit de acten. Mogelijk zijn de landerijen door vererving of door intreding in het klooster van een familielid in het bezit van het klooster gekomen. De eigendomsbewijzen, de zogenaamde 'transportacten' waarbij de landerijen aan mr. Phillip verkocht werden (d.d. 19 november 1443), zijn in genoemde archief bewaard gebleven. (31)

In Maasland bestond het bezit uit tien morgen land aan de Grote Vaart, waarmee de Bonervliet bedoeld wordt. Dit land werd op 10 maart 1459 aan Martijn Aernt Dirckszn, priester, verkocht. De wijze van vererving door het klooster is onbekend. (32)

Van het andere Vlaardingse klooster is weinig van het externe landbezit bekend. Eigendomsbewijzen worden in het Leidse stadarchief bewaard. Als rechtsopvolger van het Vlaardingse tertiariissenklooster bezat het Leidse klooster Nazareth (niet te verwarren met het Rijswijkse Nazareth) diverse Vlaardingse landerijen. De oudst bekende acte betreffende land dateert van 18 augustus 1468. Op die datum ontvangt het Vlaardingse klooster tien morgen land in Vlaardinger Ambacht 'tusschen de wateringe ende den weg' in erfeen van Mathijs Bertelmeeszn. (33) Op 27 december 1530 schonk een zekere Claes Janszn vier hond, als tuintje in gebruik, aan de Rietdijk (Maassluisdijk) te Vlaardingen. Mogelijk gaat het hier om een perceel dat tot het eigenlijke kloostercomplex behoorde. Martijna Jansdr had het tuintje kort tevoren, op 28 mei, aan haar broer verkocht terwijl het verpacht werd aan Joris Dirckszn Ghueman, bijgenaamd 'schapefraes'. (34)

Landbezit blijkt ook uit vermeldingen van pachtopbrengsten der Leidse universiteit, onder meer te Kethel en in de Babberspolder bij de Vijfsluizen. Aan de kade, rondom een deel van de oude spuikom te Vlaardingen beter bekend als de 'Put', bezat het Vlaardingse klooster volgens een relaas van 1552 samen met Pieter Adriaenszn van den Tempel 6,5 roede land. (35)

3.2.3. Renten

Buiten de kring van direct betrokkenen bij het klooster hadden velen er geld voor over om het in materiële zin te ondersteunen. Veelal gaat het om verplichtingen jaarlijks een bepaald bedrag aan het klooster te schenken. Vaak werd in ruil hiervoor een tegenprestatie bedongen, meestal in de vorm van een herdenkingsdienst voor overleden familieleden. Uit de hierna volgende opsomming blijkt dat het Vlaardingse tertiariissenklooster van verscheidende personen erfrenten ontving. Van het augustijnessenklooster zijn geen renten bekend.

- 1497 (20 juli) De deken en het Kapittel van Sint Adriaan te Naaldwijk verklaren dat zij aan de Heilige Geest te Vlaardingen jaarlijks 18 pond schuldig zijn, waarvan 8 pond aan de Vlaardingse zusters moet worden uitgekeerd. Als tegenprestatie zouden de zusters memoriediensten verzorgen voor Hendrik IV van Naaldwijk, zijn vrouw Machteld van Raaphorst, hun ouders en hun kinderen. (36)
- 1507 (5 juli) Aeltruydt Wendt Heynrixzn weduwe vermaakt de zusters 'te Vlaerdyng' 4 (later omgezet in 3) Rijnse guldens als jaarlijkse rente. (37)
- 1518 (25 okt.) Kerstant Dammeszn vermaakt, mede namens zijn vrouw, een losrente aan het convent van de Derde Orde te Vlaardingen, waarvoor memoriediensten gedaan dienen te worden. (38)
- 1539 (24 dec.) Willem Goudt en zijn vrouw Marie Gerritsdr vermaken de zusters te Vlaardingen 12 Karolus gulden per jaar en voor jaarlijkse getijden nog eens 7 dito guldens. (39)
- 1548 (4 nov.) Maritge Wiggersdr verzekert een losrente van 2 pond ten behoeve van het convent van Sint Caecilia te Vlaardingen op 14 hond land te Wateringen. (40)
- 1552 (23 aug.) Marritgen Adriaensdr schenkt het 'conventd sinte cecilije binne Vlaerdinghe' een lijfrentebrief, groot 2 pond groot Vlaams. (41)

3.2.4. Een schenking

Een van de oudste vermeldingen van het tertiariissenklooster betreft een notitie in het cartularium van het klarissenklooster in Haarlem. De transscriptie hierin van het testament van Aecht Tymansdr vermeldt een schenking aan 'die zusteren van die derde reghel te Vlaerdinghen' van 8 Rijnse guldens ineens. De Vlaardingse zusters zouden als tegenprestatie bidden voor de zielen van haar ouders. (42)

4. Contacten met overheden

Het contact met overheden bestond uit dat met de wereldlijke en met de geestelijke overheid. Het eerste had meestal betrekking op eigendomskwesties, bijvoorbeeld in verband met belastingen; het tweede contact betrof de geestelijke welstand, waaronder de eerder behandelde visitatie begrepen mag worden en tevens de kerkelijke financiële verhouding.

4.1 Contact met de wereldlijke overheid

Hoewel de geestelijke gemeenschap die een klooster vormde een vrij teruggetrokken leven binnen de kloostermuren leidde, bestonden er bij tijd en wijle contacten met de lokale en landsheerlijke overheid. Kloosters genoten bepaalde belastingvrijheden binnen de steden, hetgeen in enkele gevallen tot wrevel leidde, bijvoorbeeld bij het niet hoeven te betalen van accijnzen en onroerendgoedbelasting. Ook de concurrentie vanuit kloosters wat betreft de ambachtelijke en agrarische producten werd vaak als oneerlijk beschouwd, hetgeen tot beperkende maatregelen door stadsbesturen kon leiden. De kloosterlingen konden door hun kloostergelofte van armoede goedkoop produceren en zo een lage prijs voor hun producten vragen. Voorbeelden hiervan in Vlaardingen zijn echter niet bekend. Dat het kloosterbezit binnen de stad Vlaardingen wel de aandacht van de bestuurders had, moge blijken uit de aanspraken die deze doen op de kloostergoederen na de confiscatie van 1573. (43) Contacten met de landsheerlijke overheid blijken uit de bemoeienis van de landsheer Philips van Bourgondië en Philips II van Habsburg in verband met het vertrek van kloosters uit Vlaardingen.

4.2 Contacten met de geestelijke overheid

Als geestelijke instellingen vielen de Vlaardingse kloosters in kerkrechtelijk opzicht onder het toezicht van de betreffende orden (augustijner en franciscaner) en van het bisdom Utrecht, waaronder beide ressorteerden. De visitatie van de kloosters vond plaats vanuit specifieke ordekapittels, zoals hierboven al behandeld. Elementaire zaken als de overgang van de franciscaner naar de augustijner orde vereisten de goedkeuring van de bisschop. Ook de 'opheffing' van het Vlaardingse tertiariisklooster door de toetreding tot het Leidse Nazarethconvent kon alleen plaatsvinden na het verkrijgen van het bisschoppelijke fiat. Naast deze strikt formele contacten bestond er ook een financiële binding. Zo bestaan er rekeningenboeken van het Utrechtse bisdom waarin sprake is van een heffing over de inkomsten van kerken en kloosters. Naast de Vlaardingse kerk droeg ook het klooster in 1571 bij. Vermeld staat: "in Vleerdynghen.. .item conventus sororum in Vlardynge 10 f Phi...".

De inning van een percentage van de ontvangsten uit de precarie (diensten in de kerk/collectes) door het bisdom in 1528 vermeldt: "...conventus sororem in Vlerdyngen propter paupertatum una cum patre..." (wegens armoede samen met de pater) en "...dominus Gysbertus Nycolai, pater conventus sororem ibidem solvit cum conventu suo..." (heer Gysbert Nicolaaszn, pater van het klooster, zoals vermeld tegelijk met het klooster). Ook in andere jaren, waarvan de rekeningenboeken niet nageslagen konden worden, zullen dergelijke afdrachten hebben plaatsgehad. (44)

5. Bestaanseinde van de kloosters

5.1 Vertrek uit Vlaardingen

Zoals eerder beschreven eindigde het tot de augustijner orde overgegangene klooster zijn bestaan in 1466, toen het verhuisde naar Rijswijk, waar het onderdak kreeg in de woning van Harper Uten Broek. (44) Reden voor het vertrek lag in het feit dat "...die plaetse dair zij nu ter tijdt inwonende sijnde zeer vuchtich (vochtig) ende romatyck (reumatiek verwekkend) is ende dat sij mitsdien seij oick die penitencie (boetedoening) ende t geestelyck leven die zij na hoir oirde houden moeten dickwil (dikwijls) zeer trach ande cranck

worden...". (46)

Ook het franciscaner klooster aan de Waal trok Vlaardingen uit. In 1557 verkreeg het Sint-Ceciliaconvent van zowel de landsheer Philips II als van de bisschop van Utrecht, George van Egmond, toestemming zich in het convent van de 'grauwe zusters' van Nazareth te Leiden te doen opnemen met al hun goederen als land, opstallen en rentebrieven. Reden voor vertrek was hun armoede waardoor zij ook geen pater konden onderhouden. (47)

5.2 Confiscatie van de kloostergoederen

Het bezit van de beide instellingen bleef als geheel bewaard, maar wel ondergebracht bij een ander/nieuw klooster. Deze situatie bleef gehandhaafd tot de tijd van de troebelen. Tijdens de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog vond in de door de opstandelingen beheerste gebieden een overgang plaats van het katholieke naar het protestantse geloof. Aanvankelijk (vanaf 1572) bestond er onder invloed van Willem van Oranje een godsdienstvrijheid, die echter een kort leven beschoren was. In 1573 werden na een besluit op de Statenvergadering de katholieke erediensten verboden, waarmee vele kerken in calvinistische handen kwamen. De wereldlijke jurisdictie verkreeg nu zeggenschap over de voormalige geestelijke goederen. De inkomsten van de voormalig katholieke instellingen werden 'geannoteerd', dat wil zeggen geïnventariseerd en aangewend ter financiering van algemeen nut. Dit hield in dat de opbrengsten van landpachten en renten gebruikt konden worden voor de betaling van de opstand. De goederen werden aanvankelijk niet feitelijk in bezit genomen; slechts het beheer en de opbrengsten werden overgenomen. Het genoemde beheer kwam deels bij de Staten, deels bij de steden te liggen. Volgens een plakaat van 1577 kwam het eigendom van alle binnen de stadsgrenzen liggende conventsgoederen aan de steden toe. (47) In Vlaardingen is het ook de stad die het eigendom van de voormalige kloostergoederen verkrijgt. In de jaren zeventig van de 16e eeuw besluiten de stadsregeerders het complex in diverse percelen op te delen en te verpachten of te verkopen aan particulieren. Op het kloostercomplex, waarvan het merendeel der gebouwen door de stadsbrand van 1574 verbrand zal zijn, werden diverse tuinen ingericht, alsmede boomgaarden, voorzover die al niet

bestonden. De aan de Waal gelegen percelen, variërend tussen de 13 en 17 voet breed, werden vanaf de jaren negentig van de 16e eeuw bebouwd met huizen. De zuidzijde van de Waal werd nu een bedrijvig onderdeel van de stad, waar naast particuliere woningen ook bedrijfspanden waren gelegen.

Een ander gedeelte van het kloosterbezit, onder andere de twee binnen Vlaardingen gelegen percelen, werd aangewend als financiële basis voor de Leidse universiteit. Deze goederen bleven tot in 1641 in beheer bij de rentmeester van het 'collegie van de studenten tot Leijden', in welk jaar de percelen werden verkocht.

Besluit

Naar de bronnen laten zien, hebben er in Vlaardingen in de middeleeuwen twee kloosters bestaan. Het ene klooster was, na van de franciscaner naar de augustijner orde te zijn overgestapt, naar Rijswijk verhuisd (1466), waar men een nieuw convent oprichtte.

Het andere klooster bleef trouw aan de franciscaner orde. Het was gelegen aan de rand van de stad aan de Waal/Waalstraat, maar moest in 1557 uitwijken naar Leiden (klooster Nazareth) vanwege armoede en het gebrek aan een kloosterpater.

Van beide kloosters zijn slechts weinig acten bewaard gebleven. Door middel van renten en landverhuur verkreeg het klooster inkomsten. Een globale indruk van de indeling van het aan de Waal gelegen kloostercomplex is verkregen.

Van het augustijner klooster kon de locatie niet met zekerheid herleid worden. Door middel van uitgebreid archeologisch onderzoek zal meer duidelijk worden over de uit de historische bronnen bekende kloostergebouwen, als boerderij, kloosterkerk, zuster- en paterhuis. Ook een scherpere datering van de stichting van het Waalklooster is slechts mogelijk na bestudering van de oudheidkundige resten.

NOTEN

1. L.A. Buijnsters, Het klooster der Grauwe Zusters aan de Waal, in **Korpsblad Gemeentepolitie Vlaardingen**(Amstelveen, 1983) p. 17-24
2. Zie hiervoor met name: A. Bijl Mzn, Het Tertiariisklooster der Grauwe Zusters te Vlaardingen, in **Tijdschrift** nr. 3

(Vlaardingen, 1970) p. 9-12

- D. van Heel, Het tertiariisklooster Sint-Cecilia te Vlaardingen, in: **Haarlemsche Bijdragen** nr. 54 (Haarlem, 1937) p. 303-317. en A. van Lommel, Bijdragen tot de geschiedenis der parochie Vlaardingen, in: **De Katholiek** jrg. 71 (z.p., 1877) p. 273-286 en 334-360.
3. J.P. ter Brugge, **Middeleeuwse nederzittingsontwikkeling van Vlaardingen**, doctoraalscriptie. (Leiden, 1992) in voorbereiding
5. Algemeen Rijksarchief (ARA), Archief klooster Nazareth inv.nr. 1 (oude nummering)
6. ARA, Archief klooster Nazareth inv.nr. 1a
6. idem inv.nr. 1b
8. Zie voorbeeld: J. Taal, **De Goudse kloosters in de middeleeuwen** (Hilversum, z.j.), I.H. van Eeghen, **Vrouwenklooster en Begijnhof in Amsterdam** (Amsterdam, 1941) en R.C.H. Römer, **Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland** (Leiden, 1854)
9. R.W. Southern, **Western society and the church in the middle ages** (Harmondsworth, 1986) p. 282-289, D. de Kok, **Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche Klarissen en Tertiariissen voor de hervorming**, in: **Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap (WHG)** 3e serie nr. 52 (Utrecht, 1927) p. 88 en 89
10. Southern, p. 241-244
11. De Kok, p. 88-163
12. Archieven Stad Vlaardingen (ASV) archief Weeshuis inv.nr. 1 d.d. 20 VII 1497 en **Handvesten, Octroyen, privilegien en regten aan der stede Vlaardingen vergunt etc.** ('s-Gravenhage, 1772) p. 287-289
13. Gemeente Archief Leiden (GAL), archieven van de kloosters inv.nr. 376
14. idem inv.nr. 377
15. idem inv.nr. 375
16. **Handvesten etc.** p. 313-315
17. Archief Hoogheemraadschap Delfland inv.nr. 1731
18. Rekening van de inning van de ontvangsten van de precarie in Zeeland en Holland door het bisdom Utrecht, in: **WHG** 3e serie nr. 59 p. 555
19. ASV chartercollectie nr. 247b
20. H.J. Witkam, **De financiën van de Leidse universiteit in de 16e eeuw** (3e stuk) (Leiden, 1981) p. 175
21. Universiteitsbibliotheek Leiden, Archief van de curatoren van de universiteit Leiden, inv.nr. 273 (fol. 102r) en 275 (fol. 103v)
22. idem inv.nr. 264 (fol. 206r)
23. zie noot 1
24. ARA archief Staten van Holland inv.nr. 1460 en 1135
25. ASV Oud Archief nr. 1, bijvoorbeeld pag. 1
26. ASV handschriftenverzameling nr. 99, Vlaardingse Courant d.d. V 1910, en d.d. 28 V 1910 en vriendelijke mededeling G. van der Berg te Vlaardingen
27. vriendelijke mededeling dhr. J. van Zanten te Vlaardingen

28. ASV Oud archief inv.nr. 1 p. 145 en 194
29. U.B. Leiden, archief curatoren inv.nrs. 267, 290, 295, 305, 334
30. ASV, Oud Archief Vlaardinger Ambacht inv.nr. 620 (fol. 48r) en 621 (fol. 16r)
31. ARA Archief klooster Nazareth inv.nr. 5
32. idem inv.nr. 4
33. GAL archieven kloosters, inv.nr. 375
34. idem inv.nr.373
35. zie noot 17
36. zie noot 12
37. ARA Archieven Delftsche Statenkloosters, inv.nr. 155
38. GAL archieven kloosters inv.nr. 376
39. idem inv.nr. 377
40. idem inv.nr. 374
41. ASV chartercollectie nr. 247a en b
42. Cartularium van het Clarissenklooster (te Haarlem), in: **Bijdragen Bisdom Haarlem** 16e deel (Haarlem, 1891) p. 428
43. zie noot 16
44. zie noot 18
45. zie noot 7
46. zie noot 6
47. GAL archieven kloosters inv.nr. 371 en 372
48. J.F. van Beeck Calkoen, **Onderzoek naar den rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de reformatie** (Amsterdam, 1910) p. 35-71

Bijlage

ARA archief klooster Nazareth te Rijswijk inv.nr. 1a (nieuwe nummering), 5II 1466 (paasstijl)
 Phillips bijder gracen goids hertoge van Bougoendie van Lotharingen van Brabant ende van Limburch grave van Vlaenderen van Artios van Bourgoendie palatin van Henegouwe van Hollant van Zeelant ende van Namen marcgrave des heyligen rijcx here van Vrieslant van Salins ende van Machelen doe kondt allen luyden hoe dat die priorinne ende convent van den regularen van sinte Margrieten cloester staende binnen onser stede van Vlaerdynge ons oetmoedelyckx te kennen hebben doen geven hoe dat die plaetse dair zij nu ter tijdt inwonende sijnde zeer vuchtich ende romatycck is ende dat sij mitsdien seij oick die penitencie ende t geestelyck leven die zij na hoir oirde houden moeten dickwil zeer trach ande cranck worden waiomme dat die selve priorinne ende convent bij advis ende goetduncken van hoeren oeverste overdragensijnde hunluyden van onser stede van Vlaerdynge voirs, te transporteren ende hoeren woenstadt te begripen binnen den ambocht van Rijswijck ons dan om-

me oetmoedelyckx biedende omme onse consent ende belieffe ende hunluyden in die plaetse te willen houden in alsulcken vryheyden protectie ende salvegarde als sij van ons voortijts vercregen hebben Ende want wij alle geapprobeerde oirden gelijk de voirs. pryorinne ende convent sijnde favorable ende gunstich wesen willen hopende dat de selve mater ende convent dagelycx voir ons ende onsen nacomelynghe ende oick onsen voirvaderen alle zaliger dedachten (sic) getruwelycken bidden sullen Soe ist dat wij de voirs. pryorinne ende convent geconsenteert belieft ende geacordeert hebben ende mit desen onsen tegenwoirdigen brieven consenteren gelieven ende accorderen der voirs. pryorinne ende hoeren convente dat zij hoeren cloester ende wonynge binnen den ambochte van Rijswijck voirs. begripen macken ende houden sullen mogen voir hoir ende hoeren nacomelynghe ende aldair gebruycken alle alsulken vryheden rechten salvegarde ende prerogativen als zij in onser voirs. stede van Vlaerdynge te doen ende te gebruycken plagen nae wtwijssinge onsen brieven die zij dair van hebben ontbieden dairomme ende bencken (sic) onsen balliu van Rijnlant die nu is off namaels wesen sal schout ende buyren van Rijswijck ende voirt allen anderen onsen officieren dienaren ende ondersaten dat zij de voirs. pryorinne ende convente die nu sijn off namaels wesen sullen van desen onsen octroye consente ende belieffe ristelic ende vredelyc doen ende laten gebruycken zonder hunluyden dair inne te doen off te laten geschien enigen hinder ofte letsel ter contrarie want wij dat alsoe gedaen willen hebben segenen onder onsen signet hier aen gehangen upten vijfften dach van february int jair ons heren dysent vier hondert vijff ende tsestich naden loop van onsen hove.